УДК 94. 477 (94. 355.40)

Рожик М. Є.,

e-mail: nad7775@gmail.com,

к.і.н., доц., Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ЗАГАРБАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ МОСКОВІЄЮ В XIII–XVIII СТОЛІТТЯХ

Анотація. У дослідженні розкриваються основні форми та методи, використовувані Московією для повзучої агресії та загарбання України, починаючи з часів Володимиро-Суздальського князівства, яке в XIII столітті стало улусом Золотої Орди та базою для формування Московії до кінця XVIII століття. Хижацький норів і жорстока агресивність набули визначального характеру у поведінці, діях та державницьких намірів московитів. Наголошено, що Московська держава постала як безжальний завойовник. Щоб привласнити великі історичні надбання давньоукраїнської держави Русь, Московія здійснювала відверті махінації і беззастережні політичні крутіїства щодо спадщини Володимира Мономаха, Ярослава Мудрого, щоби виставити себе великою державою. Її політика мала виразний ординський характер. Показано, що влада московитів опиралася на стереотипи і традиції, привнесені імперією чингізів, й витворювала свій московсько-ординський імперський максималізм. Зосереджено увагу на тому, що феномен Кремля коріниться у спотвореному сприйнятті візантійського православ'я і відтоді природою московської ідеології є абсолютна брехня. Метою московської політики як колись, так і тепер є прагнення захопити і підпорядковувати собі Україну.

Ключові слова: Україна, Московія, Золота Орда, Петро I, Катерина II, російське самодержавство, українські козаки.

Rozhyk M. E.,

e-mail: nad7775@gmail.com,

PhD, Assoc., Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

CONQUEST OF UKRAINIAN LANDS MOSKOW STATE IN THE XIII- XVIII CENTURIES

Abstract. The study reveals the basic forms and methods used by Moscow state for creeping aggression and invasion of Ukraine, since the days of the Vladimir-Suzdal Principality, which in the XIIIth century became the basis of the «Russian ulus» of the Golden Horde and the basis for the formation of Moscow state until the end of the XVIIIth century. Predatory temper and cruel aggression acquired a decisive character in the behavior, actions and state intentions of the Muscovites. It was emphasized that the Moscow state emerged as a ruthless conqueror. To claim the great historical heritage of the ancient Ukrainian state of Rus, Muscovy has carried out outright machinations and unconditional political fraud about the legacy of Vladimir Monomakh, Yaroslav the Wise, to make herself a great empire. Their policies had a distinct Horde character. The power of the Muscovites relied on stereotypes and traditions introduced by the Genghis Empire and produced its Moscow-Horde imperial maximalism. The Kremlin phenomenon is rooted in the distorted perception of Byzantine Orthodoxy and since then the nature of Moscow ideology is an absolute lie. The goal of Moscow's policy, both once and now, is to strive to conquer and subjugate Ukraine.

Key words: Ukraine, Moscow state, Peter I, Catherine II, Russian autocracy, Ukrainian Cossacks, The Golden Horde.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-8510-2019-16-02>

Постановка проблеми. У 1223 р. військові сили могутньої Золотої Орди під командуванням темника Сабулая (Садудея) Одноокого у битві на річці Калка розбили і розсіяли по степу збірні дружини руських князів, які протистояли наступу татаро-монголів. Брак дисципліни й порядку в командуванні, а також втеча з поля бою половців стали однією з причин поразки руського війська. Проте залишився непохитним укріплений табір, який захищала дружина київського князя Мстислава Романовича. Ані безперервні штурми, ані погрози Сабулая лютою смертю скарати захисників, якщо вони не піддадуться, не змусили їх припинити боротьбу. Якщо б до цього неприступного укріплення повернулися сили князів зі степу, це б серйозно загрожувало монголам і заставило б їх тікати. Тоді темник вдався до підступної хитрості: він пообіцяв Мстиславу випустити оточених і дозволити вільно відійти при умові, що вони складуть зброю. Нерішучий і наляканий Мстислав повірив обіцянці Сабулая. Коли ж беззбройні русичі виступили із укріплення, їх поголовно порубала монгольська кіннота. Мстислава, шістьох князів та ще кількох знатних воїнів взяли в полон і жорстоко розчавили під настеленими на них дошками, на яких сиділи ординці, святкуючи перемогу.

Виклад основного матеріалу дослідження. До Києва повідомлення про криваву катастрофу на Калці принесли три воїни, яким вдалося вижити і вирватися із полону¹. Після битви ординці дійшли аж до Дніпра. Їхній рух на захід засвідчив "найширші імперіалістичні плани". Загарбані території мали забезпечувати Золоту Орду всім необхідним². Посол папи Інокентія IV Плато Карпіні, очевидець подій у Москві 1245–1246 років, писав, що "монголи визначних і старших ніколи не милують". У 1237–1241 рр. розпочався так званий "татарський погром". Ординці під проводом Темучиного онука хана Батия зруйнували Руську державу і, як пише історик, "завалили її горою мертвих тіл"³.

У чорноморських степах Батий розбив орди кочових народів і у 1238–1239 рр. розгромив Чернігів та Переяслав, а в грудні 1240 р. здобув Київ, "незважаючи на дуже енергійний опір киян". Було спустошено навіть Галич і Володимир-Волинський – столиці Галицько-волинської землі. Тільки боротьба за великоханський престол після смерті головного хана Огдея зупинила просування Батия у Європу. У 1242 р. він знову пройшов через українські землі, але мало "тратив сил і часу на завоювання", щоб встигнути зайняти великоханський престол. Проте він не встиг цього зробити, тож розташував свою ставку на р. Волзі, довкола якої згодом виникла його столиця Сарай⁴.

Загарбані землі північно-східних князівств стали улусом Золотої Орди. Їхні князі, зокрема, суздальські, визнали себе васалами імперії Чингізидів. Натомість вони ставали власниками "свого уділу". Їм надавалася необмежена влада над підданими, які "треба було безумовно коритися"⁵. Природно, що вони, прагнучи ласки у завойовників, запопадливо переймали великоімперські методи урядування й тотального панування над народом. Хижацький норів і жорстока агресивність набували визначального характеру у діях і поведінці та державницьких намірах московитів. Як у військовому, так і в економічному відношенні все мало оголошуватися "істинно московським". Здобуті території асимільовували, грабували й масово винищували їхнє населення. Московія вельми успішно досягала цих цілей.

Володимиро-Суздальська земля завдяки пануванню Золотої Орди стала основою улусу та базою для формування Московії, яка не мала відношення до Київської Русі. Назва останньої поширилася вже в XI столітті і, як стародавня держава, вона мала глибоке коріння у європейській історії та культурі. На цей час припадає розгортання її колонізації на південно-східному степовому просторі аж до Азовського моря і Таманського півострова, де знаходилася відома Тмутаракань⁶. Русь, Київська Русь була зовнішньою силою відносно Московії, яка сформувалася на території тайги і боліт під тотальним ординським імперським впливом. Кривава деспотія, самовладдя і націленість на загарбання та пограбування інших народів були засадничими реаліями для її державницьких задумів. Ця держава поставала як безжалісний завойовник і сила омосковлення інших народів. Щоб привласнити собі великі надбання давньоукраїнської держави Русь, здійснювалися відверті махінації і беззастережні політичні крутістьства щодо спадщини Володимира Мономаха і Ярослава Мудрого, навколо релігійних почувань та історичних реалій. Відомий російський письменник Федір Достоєвський не дарма стверджував: "Русские должны быть истреблены для блага человечества как вредные паразиты"⁷.

Наслідуючи приклад Чингізидів в негативному вигляді із насмиканими окремими елементами Заходу, московити прагнули демонструвати свою зверхність й виставити себе великою державою. Вони не тільки зловживали еклектикою, а й привласнювали украдену в інших народів історію та їхні культурні надбання, щоб роздути власну вторинність до первинності. Московська пиха підживлювалася наполегливим твердженням про зверхність над іншими народами і про окрему російську цивілізацію, по суті азійську у своєму вигляді.

Російський письменник і публіцист Андрій Безсмертний-Анзіміров зауважив: "... Московити влаштували війну проти власної митрополії – Києва, адже Московія – це висілки України, колонія України у фінському Заліссі...". "Вони звикли брати все що погано лежить, пограбувати собі побільше, – характерне ставлення до сусідів та інших народів"⁸. Про людські якості московитів однозначно висловився Митрополит Іларіон: "У нашому національному характері переважає холоуйство і холопство, похабство і кровожерливість, безжалісність і п'янство"⁹.

Якщо Чингізиди будь-що хотіли стати володарями світу, то їхні васали московити, в будь-який спосіб, наслідуючи своїх повелителів, намагалися урвати якомога більше для себе. Роздмухували міф про Московію як силу, що втілює велику месіанську ідею. Як держава вона мала стати в будь-якій іпостасі центром для об'єднання навколо себе інших народів. Тому беззастережно і нахабно оголошувала московськими важливі відкриття в науці, техніці та мистецтві. Київ називали "руським городом", князя Володимира та княжни Анни – великими російськими предками. Мову окупанта нав'язували навіть у церкві¹⁰. Як наголошує сучасний автор, "росіянам дуже хотілося бути одним народом зі своїми сусідами, але бажання це настільки маніакальне, що мимоволі справляє враження симптому недуги, ментальної хвороби, яка розмиває межі реальності, а правду розфокусовує настільки, що та стає брехнею"¹¹.

Традиційна повзуча московська агресія завдавала Україні непоправних втрат, спотворювала закономірність її історичного поступу. «Адже самостійна історія українців розпочалася синхронно із зародженням і формуванням інших європейських етносів. Разом із формуванням етносу з'являється і його мова – чисто до появи в нього писемності і державності. Так було і в історії українців... Уже у 838 р. була відома давньоукраїнська держава Русь»¹².

Втрати від зовнішніх навал і внутрішніх ворогів, котрі прагнули панувати над Києвом, вимагали нових напружених зусиль та важких жертв, щоб відстоювати свої землі і національне життя. "Ця країна неначе створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, – писали історики, – а ще частих наскоків та січей од народів сусідніх і, зрештою, од ненаситних міжусобиць і побоїщ зазнала всіляких плюндрувань, згуби та всеспалення і так би мовити залита і напоєна кров'ю людською і посипана попелом, то в такій нещасній землі чи можливо було зберегти будь-що ціле?"¹³

Цілеспрямованими руйнівними нападами на Київ Юрія Долгорукого і навмисним зруйнуванням міста у 1169 р. сином Долгорукого Андрієм Боголюбським завершився "цілий уступ української історії, що їй ім'я Київська Держава". Занепав центр імперії, осередок державного життя України¹⁴. Як констатував М. Грушевський, Київ "пограбовано і знищено немилосердно" і "коло нього звелась така буча, що справді трудно було всидіти кому-небудь в Київщині"¹⁵.

Після смерті у 1264 р. Данила Галицького "Азія ... заливає українські степи і пустошить щораз більше українську територію, українська сила вже не може підвестися."¹⁶ "Після цього упадає вже зовсім, – вважає М. Грушевський, – і пізніший татарський погром небагато доправив до тих домашніх погромів. Упадало українське життя на Подніпров'ю". У "Слові о полку Ігоревім" записано, як вирок: "Нема князям на поганих сили"¹⁷. Беззастережна окупація завдавала глибокі рани й калічила народне життя й національну ідентичність, затьмарювала орієнтири гідності й гордості, навіюючи фальшиву самоідентифікацію.

Московське князівство, очолюване Іваном III (1462–1505), скористалося занепадом Київської Русі. Його князь одружився у 1490 р. з візантійською принцесою і без жодних на те підстав проголосив себе наступником візантійського імператора, присвоїв герб Візантії, – двоголового орла, – а Москву було проголошено "Третім Римом", хоч вона не мала стосунку ані до першого, ані до другого Риму (Константинополя), а християнство отримала від Києва. Вона сприйняла не суть християнства, а візантійщину. Таким чином, як вважав М. Бердяєв, "сформувалася культура християнізованого татарського царства". Москва згідно з власними імперськими намірами мала стати столицею православного світу.

Наприкінці XV століття Іван III привласнив собі титул "государя всієї Русі". Микола Костомаров з цього приводу зазначав: "У південноруського народу ніби викрадено його прізвисько"¹⁸. "Для привласнення такого титулу, – писав історик Норман Дейвіс, – не було достатніх підстав ані в тогочасних реаліях, ані в історичному минулому. Посягання на такий титул було з розряду претензій, наприклад, Англії на Францію"¹⁹.

Як поведінка правителів Московії, так і вся її політика мали виразний ординський характер. Засадничим для російського деспотизму стало положення про те, що всі довкола – вороги Москви. 1246 року з ласки хана київським князем став Ярослав Суздальський, а потім його син Олександр, згодом названий Невським. Як наслідок, Київська Русь була зруйнована. Державний осередок Суздальщини наприкінці XIII століття перенесено до Москви, а її князі стали "власниками свого уділу" і підданими

монголів²⁰. Стратегія Чингісхана загарбати увесь світ сприймалася як приклад для наслідування московськими правителями. Для їхньої політичної практики стає важливим постійне нав'язування силою неросійським народам московської релігії, мови, культури, сприйняття історії, "корисних героїв"²¹.

Для розшматування та розбиття на свій лад інших народів "московську владу слід було накинути у найвіддаленіші закутки при лицемірному твердженні про єдиний народ, одночасно підрізаючи його, тримаючи у стані зграбованої нації"²². Як вважає сучасний російський письменник та публіцист А. Безсмертний-Анзіміров, йшлося про тотальне моральне каліцтво, що "неминуче проростає в тіло і душу". При цьому "українці ніколи в житті не були братнім народом". Жодних турбот про братство Москва не проявляла, а діяла, керуючись принципом "все навколо моє, і там за лісом, також"²³.

Московити як найманці відбували багаторічний вишкіл у монгольських загарбників. Їх регулярно відряджали великому ханові, щоб підсилювати його орди. Для належної організації при ханському дворі з 1332 року діяла спеціальна Російська канцелярія²⁴.

Становлення деспотичного правління в західному улусі Золотої Орди, фактично, на території Володимиро-Суздальського і Московського князівств супроводжувалося виділенням жорстокої правлячої верхівки і повальним уярмленням підданих. Ця владна сила опиралася на стереотипи і традиції, привнесені імперією Чингізів, й витворювала власний, московсько-ординський максималізм. Головним стало розгортання загарбань сусідніх народів і панування над світом.

Для московитів первісним спрямуванням агресивної експансії залишалася територія колишньої Київської Русі. Дії Московії посилювало розкладання Золотої Орди. У таких умовах історична перспектива українців залежала від можливості протистояти зовнішнім навалам та здатності акумулювати зусилля для збереження себе серед європейських народів і держав.

З XIV ст. московити почали воювати з Литвою за панування над "усією Руссю, щоб доказати, начебто, первісна Русь дійсно постала в горішньому доріччі Волги довкола Москви, заснованої в 1147 р. Юрієм Долгоруким"²⁵.

Литовські князі встановлювали такі взаємини з українськими феодалами і населенням, що "руський елемент займав політично рівноправне становище". Вони також розвивали українську культуру, толерували релігію й мову, що сприяло підтвердженню цивілізаційних і національних цінностей українців.

Близько 1361 р. князь Ольгерд, син Гедиміна (1345–1377), посадив у Києві своїм намісником Володимира з роду Гедиміновичів, оволодів Волинню й вів рішучу боротьбу проти Орди. Уже за князя Гедиміна держава зробилася литовсько-руською при активній участі українців. Як стверджує історик, "всю нашу стародавню історію робило плем'я "малоруське", форма залежності якого від Литви не була такою важкою, як в Русі північній"²⁶.

За княжіння Гедиміна (1316–1341) до складу Литовсько-руської держави увійшли землі Київщини та Чернігівщини. Як зазначив М. Грушевський, "саме тоді, як на Україну впала татарщина, у литовського народу зав'язувалася своєрідна держава, й войовничі меткі князі литовські почали збирати землі білоруські, сусідні з Литвою, а далі українські. Робили се вони помалу й потиху, без гвалту і крику". Замучені татарською навалою люди "легко приймали владу князів литовських. Тим паче, що вони в їхні справи не втручалися, нічого не перемінили. "Ми старовини не рухаємо, а новин не уводимо," – твердили князі"²⁷. Більш розвинені землі України в складі Великого Князівства Литовського зберегли "внутрішню єдність". Їхні князі і феодалі надалі користувалися давньоруськими юридичними нормами, привілеями та іншими "старовинами". "При цьому сама Литва сприймала сильний вплив давньоруської культури, прав і звичаїв"²⁸.

У 1361 році литовське військо спільно з силами українських бояр розгромило на Синій Воді, притоці Південного Бугу, орду Західного улусу Золотої Орди. Територія від Очакова до Путивля і гирла Дону була визволена. Ольгерд назвав ці землі "тими, що завжди належали до Києва"²⁹.

Литва прагнула вийти до Чорного моря й утвердитися на цьому рубежі. Однак такі плани "підтинав" Тамерлан. Наміри різних сил, втягнутих у боротьбу за аналогічні цілі, зіткнулися 12 вересня 1399 р. в епохальній битві на річці Ворсклі, яка стала найбільшою у Східній Європі XIV ст.. До антимонгольського союзу увійшли: Велике Князівство Литовське, Польща, Молдова, Волощина та українські дружини. Очолив ці збройні сили литовський князь Вітовт. Йому протистояли орди хана Тимура-Кутлука та еміра Едигея. Лицарі Тевтонського ордену, які виступили спільно з союзом, вперше застосували вогнепальну зброю: гармати та пищалі. На початку битви вони зуміли розгромити татаро-монгольську кінноту. На обширній території у бойовій дії вступило до 100 тисяч війська. З обох сторін були значні людські втрати, дощенту зруйнована і спалена Полтава. За неповними даними, у битві брало участь від 40 до 60 тисяч українських пращурів під проводом 20 удільних князів і великих феодалів. Прикметно, що історіографія колишнього

СРСР згадувала про цю подію лише одним рядком: "Эдыгей победил Витовта на Ворскле 1399 года". Насправді ординці були виснажені настільки, що змушені були припинити похід у Східну Європу. Їм не вдалося здобути ані Луцьк, ані Київ, і вони обмежилися тільки викупом. Україна уникла небезпеки перетворитися в улус Золотої Орди і залишилася у складі литовсько-руського князівства.

Такий підсумок боротьби означав, що Європа була врятована від переколювання ординцями³⁰. Однак відтинання Вітовтові доступу до Чорного моря для українців означало припинення натурального процесу "українізації литовської династії" і спричинило зростання польської небезпеки. Одночасно "татарсько-візантинізована Москва, ще донедавна провінція Золотої Орди, розгорнула експансію з півночі. Невдовзі, з кінця XV ст., московські князі, перед тим намісники золотоординських ханів, розпочинають просувати в державну ідеологію те, що московський князь – "государ всея Руси". "Автократична влада і сполучена з нею військова сила – такою стала найхарактерніша риса московської держави, яка вийшла на арену історії і ласим оком починає дивитися на Литву, себто, на Україну, – зауважує Є. Маланюк, – використовуючи спочатку дипломатію, пропаганду (віра православна) і розкладову агентуру"³¹.

Сучасний французький автор А. Безансон у дослідженні "Свята Русь" виявив, що в усі часи "феномен Кремля коріниться у спотвореному сприйнятті візантійського православ'я й відтоді природа цієї ідеології є абсолютна брехня"³². Вона стала інструментом найцинічніших маніпуляцій московських влад. Москва анітрохи не зважала на природні наміри й прагнення народів. Що стосується українців, то головним було стирання їх як історичної величини, пригнічування, тероризування страхом, щоб накинути неволю і всяке рабство.

У 1478 році хан Менглі-Гірей вступив у союз з Іваном III, котрий багатими подарунками підштовхував правителя Криму до походу на українські землі. У Москві раділи з того, що прийде Менглі-Гірей, цар Кримський і Перекопської орди "со всей силою своею ... и град Киев взя и огнем сожже, а воеводу Киевского ... изымал и много полону бесчасно взял и землю Киевскую учинише пусто". Награбовані у Києві коштовності (золоту чашу і дискос із Софійського собору) хан подарував Іванові III³³.

Невдовзі хитра зажерливість Московії до України перетворилася у постійну складову її політики загарбання і приєднання ласих територій до власних володінь, здійснюючи так зване "собираніе русских земель".

В останній чверті XV ст. таким діям Москви заважало те, що майже уся Східна Україна і "безпосередньо її населення перебувало під захистом Великого князя литовського і, що важливо, на своїх місцях знаходилися його колишні князі"³⁴. Реально наприкінці XV – в першій половині XVI ст. в складі Великого Князівства Литовського збереглися Київське, Волинське, Подільське намісництва або староства, які ділилися на повіти і волості, всього 16 повітів.

На початку XVI ст. після "дивної війни" 1500–1503 рр. Московська держава загарбала Чернігово-Стародубське князівство з Рильським і Путивлем й просунулася до середньої течії Сіверського Дінця і пониззя Десни.

З кінця XVI ст. розгортається масове заселення цих територій "московським служилим людом", запроваджується сторожова служба Московії (з кінця XV ст. щодо неї утверджується назва "Росія"). "І хоча Чернігівська земля не зазнала масових висилань люду" (як Новгородська чи Тверська), міграційна хвиля поглинула значну кількість населення, і вже у XVII ст. відсутні згадки про її автохтонних жителів – севрюків³⁵.

Починаючи з правління Івана III, розгорнулася повзуча московська агресія проти українських земель. Експансія для "здобування нових територій" супроводжувалася нав'язуванням традицій "нечуваної самоволі", небачених не тільки в Європі, але і в Азії. Землі камських болгар та Великого Новгорода були не приєднані, "лишень на цілі століття спустошені Московією". Військова сила російських загарбників діяла з підступною жорстокістю і завжди несла "зоднаковіння подібне хіба тільки до зоднародження ісламських фанатичних завойовників". Головною метою було – забезпечити швидке становлення управління захопленими територіями та їх втілення у володіння Московської держави³⁶. Як зауважував Ф. Достоєвський, йшлося про всезагальне "разрушение для добрых окончательных целей"³⁷.

Наростаючі агресивні дії Московії проти України наштовхнулися на рішучий спротив Речі Посполитої, яка виношувала не менш загарбницькі антиукраїнські наміри й у кількох війнах відібрала у Московії окуповані нею українські землі. За умовами Деулінського перемир'я 1618 р. і Поляновського миру 1634 р. між Московською державою і Польщею Чернігово-Сіверщина, як і більша частина українських земель, ставала польським володінням³⁸.

Українське відродження кінця XVI – початку XVII ст. постало перед тяжким випробуванням: не допустити нищення української сили й окупації національної території Польщею і Московією. Готовність до боротьби і витривалість народу показували його здатність нести покладене долею "важке ярмо" відповідальності за майбутнє.

Уже в 1591–1593 рр. Київське і Брацлавське воєводства сколихнуло повстання під проводом Криштофа Косинського. Козацько-селянські загони оволоділи Києвом. У 1595 р. великі простори Східної України в результаті дій козаків С. Наливайка та інших народних виступів фактично були звільнені. Повстанські загони діяли в різних регіонах, до них приєдналися виступи жителів Корсуня і Брацлава. Відбувалося масове покозачення населення. У 1621 р. спалахнула Хотинська війна. На кон історії виступили талановиті народні керівники, відчайдушні у своєму прагненні не допустити чужинецького поневолення. Відбувалося об'єднання сил міщан і козацтва проти іноземних займанців, котрі посягали на Україну. Піднімалася потужна хвиля визвольної сили не тільки козацтва як провідної верстви суспільства зі своїм розумінням лицарської відваги і честі, а й озброєних мас селянства і міських елементів, частини шляхти.

Живильним джерелом національно-визвольної боротьби, яка розгорнулася уже у XVII ст., стало реєстрове козацтво, заряджене великою ідеєю відстоювання національної свободи від колоніального поневолення, подвижництвом і пасіонарністю національних лідерів. У 1635 р. козаки захопили фортецю Койдак (Кодак), спеціально споруджену для придушення українських повстань. Ця подія стала потужним підтвердженням намірів і сили повсталого народу.

Попередня історія зумовила велетенську появу Богдана Хмельницького. Рух під його проводом за розмірами та успіхами відрізнявся від попередніх козацьких виступів. "Він виходив із інтересів козацького стану, хоч і оперував селянськими масами за відновлення козацьких вольностей". Постать Хмельницького народ вітав, як "українського Мойсея"³⁹.

Це був авторитетний лідер, досвідчений військовий керівник, котрий скерував розрізнену і буйну силу повсталих козаків та їх союзників на зовнішнього ворога. Мета досягти державної незалежності України здобула загальне схвалення і підтримку. Національно-визвольна війна 1648–1654 рр. відкрила можливості реалізувати задумане визволення великої країни. "Україна завжди прагнула до свободи, – писав у своїй "Історії Карла XII" Вольтер, – але, оточена Московією, Туреччиною і Польщею, вона примушена була шукати собі опори в одній з тих держав"⁴⁰.

Намір українського гетьманства укласти з Московією союз про військову допомогу, як зафіксувала Переяславська угода 1654 р., Москва сприйняла як зручну можливість поглинути Україну. Ні в ухвалі Земського собору 1653 р., ні в інструкціях послам для переговорів з українською стороною не було жодного слова "про якесь особливе ставлення Москви до України і українців" і, звичайно, про існування Української держави. Йшлося про безпечальне поглинання цієї території та її долучення до московських володінь⁴¹. Мета московської політики полягала в тому, щоб, захопивши Україну, порушити систему європейської рівноваги й значно посилити російське самодержавство, щоб воно "ставало серед царств могутніх і страшних"⁴².

Весною 1654 р. цар Олексій Михайлович оголосив Польщі війну і рушив з військом на її литовські володіння. Невдовзі він прийняв титул литовського князя. Козаки взяли в облогу Львів. Польща стояла перед загрозою занепаду. Рятуючи становище, король обіцянками схилив на свій бік Москву, і в 1656 р. у Вільно було підписано московсько-польський мирний договір. Усі намагання гетьмана Хмельницького переконати царя не піддаватися на інтриги польської шляхти були даремними⁴³. Дворушний московський цар повірив улесливій обіцянці, що він стане королем Речі Посполитої і діяти так, незважаючи на прохання українського гетьмана до нього "як до правдивого православного царя"⁴⁴.

Після раптової смерті Б. Хмельницького 27 липня 1657 р. "мертва хватка" Москви щодо України застосовувалася уперто і постійно. Однак не в силах утримувати всю українську територію, вона відмовилася від Правобережжя, але на Лівобережжі поглинання проводила "наполегливо, неухильно, ні перед чим не зупиняючись і нічого не встидаючись". Розгорнувся наступ на українські права, автономію, самоуправління, щоб підірвати силу старшини та опозицію народних мас. У 1667 р. Польща була змушена погодитися на панування Москви на Лівобережній Україні й утримувати Київ. У 1686 р. за укладенням з Польщею Вічним миром поляки продали Київ Росії за 149 тисяч рублів⁴⁵.

Влітку 1678 р. Москва, відчувши, що не зможе втримати здобутки козаків гетьмана Івана Самойловича на Правобережжі, віддала наказ зруйнувати Чигирин, котрий розглядала як гніздо непокори й генератор ідей незалежності України. Виник злочинний план перетворення Правобережжя на "випалену землю", щоб воно не дісталось нікому. Чигирин був підірваний. Загинуло майже чотири тисячі його

захисників. Козацька святиня була знищена. За так званім "Вічним миром" між Росією і Польщею на ціле століття встановлювався жакхливий поділ України на Правобережну і Лівобережну⁴⁶.

Історія свідчить, що Російська Імперія у XVIII–XIX ст. продовжувала з озлобленням і жорстокістю стирати Україну з карти Європи. Сучасники залишили промовисті спогади про методи правління Петра I. Німецький дипломат та мандрівник Йоган Георг Корб, який відвідав Москву, писав, що військо і народ московський все виконує не через свідомість, а лише зі страху перед царськими карами. Він описує нечуване жорстоке катування стрільців, котрі виступили проти Петра I 27 жовтня 1698 р. У них брав участь сам цар. Він "наказав своїм вельможам і полковникам, що кожний з них мусить власноручно відрубати кілька голів стрільцям. Сам цар сидячи в кріслі дивився сухими очима на всю цю таку жакхливу трагедію забиття стількох людей, обурюючись лише тим, що багато з бояр приступали до цих незвичних обов'язків з дрожащими руками"⁴⁷.

В колі наближених гетьман Іван Мазепа казав: "Якщо Петро I оволодіє Україною, то пожере її". Він назвав царя "страшним деспотом", якого "уся Азія і Африка навряд чи коли мали". "Уряд, першість і саму назву Русі від нас до них [росіян] перейшла"⁴⁸.

Петро I, зазнавши поразки у спробах зачепитися за Центральну Європу, втівав від Карла XII, котрий повернув за ним на територію Гетьманської держави у жовтні 1708 р. Цар наказав урядовцям здійснювати тактику "випаленої землі", залишити шведів, а разом і місцеве населення, без їжі, житла, фуражу, нищити майно. "Не токмо хлеб или фураж, но и строения печите, дабы под сей холодный час неприятель не имел ничего себе выгодно". "Все перед неприятелем жечь не щадя нічаво". Далі більше: "источники питьевой воды приводились в негодность (разрушены, закопаны, забросаны падалью), угоняется скот, выжигались плодоносные сады и поля с неубранными посевами," – так московські історики описують поведінку царських військ в Україні. На думку Петра I, перемога дорожча, а українці мають платити кров'ю, слізьми і масовими стражданнями⁴⁹.

Росія цинічно маніпулювала церковними справами заради посилення самодержавства. Уже в 1658 р. цар призначив тимчасовим митрополитом Лівобережжя архієпископа чернігівського Лазаря Барановича, розколовши в такий спосіб навіпіл православну ієрархію. Москва вирвала українську церкву з-під Константинопольського патріархату і підпорядкувала її московському патріархові⁵⁰.

Петро I брутально втручався у життя української церкви. Він інструктував державних чиновників: "Так же зело можно через добрых шпигов к чему лучше нет попов, проведать намеряют ли неприятели маршировать куда ни есть". Відступаючи під натиском шведських військ, він наказував представляти їх у церквах "натовпом скажених еретиків, а всі, хто з ними заговорить, – це відступники та сатаністи"⁵¹. З боку московського духовництва царська політика мала повну підтримку, адже собор 1667 р. постановив, що цар володіє повнотою як світської, так і духовної влади. Церква офіційно ставала державною структурою. Відтоді вона керувалася настановою: "Бог має російське обличчя, а Росія – Боже". "Місія царя в розширенні кордонів православного царства ... Він відповідальний не перед людьми, а тільки перед Богом"⁵².

Петро I спонукав козаків воювати у Північній війні за інтереси самодержавства, витримувати презирливе ставлення до себе російських офіцерів, зазнавати великих людських втрат – до 60-70 % особового складу. Пряме порушення обов'язків царської влади захищати й обороняти Україну, свавілля російських чиновників і військових підштовхнули гетьмана Івана Мазепу до антиколоніального виступу. Він звернувся за допомогою до Карла XII. Це розгнівило Петра I. Розгорнулася шалена кампанія брудного очорнювання гетьмана. Одночасно для операції захоплення столиці козацької держави Батурина було виділено двохсоттисячний корпус під командою другої після царя особи у Російській імперії – Олександра Меншикова. Він казав, що його війська послані Петром I до батуринського гарнізону на допомогу "малоросійським ратникам" для відсічі шведів. "И того ради надлежит полковнику Чечелю в тот замок немедленно великороссийских люди впустить".

Після відмови здати фортецю війська Меншикова розпочали штурм, який тривав півтори доби. Оборонці успішно відбивали всі атаки. Наближення шведів спонукало Меншикова відступити на протилежний берег р. Сейм. Зрадник полковник Іван Ніс посприяв тому, щоби російські війська вночі пройшли таємним ходом до фортеці й атакували її захисників, зчинивши у місті жакхливу масакру. За різними оцінками, було вбито від 10 до 14 тис людей. 13 листопада 1708 р. московські окупанти під орудою "вірного пса Петра I" зрівняли з землею політичний символ гетьманської влади на очах народу і зовнішнього світу⁵³. Москалі нищили всіх підряд, в тому числі старших людей і дітей, щоби залякати Україну. Головною силою, яка освятила таку політику, була Московська церква, яка усіма силами сприяла

поразці Мазепи. Вона стала слухняним знаряддям царського режиму. Тільки поодинокі священики підтримали Мазепу⁵⁴.

Гетьманську столицю Батурин історик Зиновій Когут назвав "українськими Помпеями". Одномоментно в крові було потоплено і спалено місто великого національного значення, до того ж пограбовано і сплюндровано російськими військовими⁵⁵. Страхітливий приклад Батурина, жорстокість карателів сіяли жах серед населення. У травні 1709 р. за наказом царя московські війська розгромили Чортомлицьку Січ, яка існувала понад століття. Вороги знеславили навіть гробницю давніх отаманів і забрали гармати, державний скарб і прапори. За постійно діючим наказом запорожців страчували на місці⁵⁶.

Російське самодержавство завжди жорстоко поводитися з українцями. Особливо проявила себе імператриця Катерина II. Щоб добити дух свободи в Україні, вона керувалася принципом "... ці провінції слід зросійщувати. Коли в Малоросії зникнуть гетьмани, треба зробити все, щоб стерти з пам'яті їх та їхню добу." За її прямим наказом у 1775 р. було остаточно знищено Запорізьку Січ, а уцілілі запорожці подалися за Дунай. Величезні простори українського Півдня були загарбані і, як Новоросійська й Азовська губернії, приєднані до імперії⁵⁷. Скориставшись трьома поділами Речі Посполитої, Росія здобула Правобережну Україну та частину Волині.

У 1860 р. французький сенатор Каземир Деламар вніс до Сенату петицію в українській справі, яка пізніше стала відома під назвою "15-мільйонний європейський народ, забутий в історії". Там читаємо: "У Європі існує нарід, забутий істориками – нарід Русинів, 12 ½ міл. під російським царем і 2 ½ міл під Австро-Угорською монархією... Цей нарід існує, має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову, окрему від московської й польської, має виразну індивідуальність, за яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ, який ми називаємо рутенами, звався руським або русинським і його земля вважалася Руською і Рутенією, а той народ, який ми нині зємо руським, звався москвинами, а їх земля – Московією. В кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відріжжати Русь від Московії"⁵⁸.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Це був голос французького інтелігента, політика та журналіста про українську справу й українців. Проте це не зупиняло московський шовінізм у його рафінованому нищенні українства в кордонах імперії і за її межами. Перед Україною ще був тривалий період боротьби за свою ідентичність, національну незалежність і, врешті, державну самостійність.

ЛІТЕРАТУРА

- ¹ Борсук Я. Різні війни – один стиль. Про ординський характер наступу росіян // День. – 2015. – 20–21 березня.
- ² Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1993. – Т. 1. – С. 186–187.
- ³ Там само.
- ⁴ Грушевський М. Очерки истории украинского народа. Киев: Лыбидь, 1990. – С. 63–64.
- ⁵ Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: "Либідь", 1993. – Т. 1. – С. 192.
- ⁶ Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991. – С. 66.
- ⁷ Цитата за: Родик К. Антидепресант "Честертон" або Іронія – хрещена мати медіа грамотності // Україна молода. – 2016. – 2 листопада.
- ⁸ Безсмертний-Анзіміров А. Росія: шлях від свободи до рабства // День. – 2015. – 10 жовтня.
- ⁹ Цитата за: Омельченко Г. "Хрестовий похід" Кремля. Як Москва привласнювала православ'я Київської Русі та чому не хоче втрачати крадене // Україна молода. – 2018. – 6 листопада.
- ¹⁰ Демчук І. "Російська цивілізація" – вигадка // Україна молода. – 2017. – 8-9 вересня.
- ¹¹ Любка А. Небратні, недружні... вороги? Макс Кідрук Небратні. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – С. 5.
- ¹² Лизанчук В. Інформаційна безпека України: теорія і практика : підручник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 51
- ¹³ Історія русів. [Український переклад І. Драча]. Київ: Радянський письменник, 1991. – С. 33.
- ¹⁴ Ольжич О. Дух руїни. Київ: Смолоскип, 2008. – С. 14.
- ¹⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ–Львів, 1993. – С. 110.
- ¹⁶ Ольжич О. Дух руїни. Київ: Смолоскип, 2008. – С. 16.
- ¹⁷ Цитата за: Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ–Львів, 1993. – С. 110.
- ¹⁸ Цитата за: Демчук І. "Російська цивілізація" – вигадка // Україна молода. – 2017. – 8-9 вересня.
- ¹⁹ Земерова І. Всесвітня історія. Практичний довідник. Харків: Співак І. К., 2013. – С. 223.
- ²⁰ Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ: Либідь, 1993. – Т. 1. – С. 189–190.
- ²¹ Демчук І. "Російська цивілізація" – вигадка // Україна молода. – 2017. – 8-9 вересня.
- ²² Міхновський М. Самостійна Україна. Київ: Діакор, 2002. – С. 20.
- ²³ Безсмертний-Анзіміров А. Росія: шлях від свободи до рабства // День. – 2015. – 10 жовтня.
- ²⁴ Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства. Київ: Ніка-Центр, 2002. – С. 709.

- ²⁵ Ефименко А. История украинского народа. Киев: Лыбидь, 1999. – С. 93.
- ²⁶ Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів: Світ. – 1991. С. 83, 89.
- ²⁷ Цитата за: Історія України в особах. IX–XVIII ст. Київ: Україна, 1993. – С. 135.
- ²⁸ Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян. Москва: МГУ, 1994. – С. 147.
- ²⁹ Цитата за: Лаврів П. Історія Південно-Східної України. Львів: Слово, 1992. – С. 36.
- ³⁰ Ярошенко Г. Битва між двома цивілізаціями: європейською та азійською // Україна молода. – 2018. – 21 серпня.
- ³¹ Маланюк Є. Нарис з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. – С. 44.
- ³² Цит. за Родик К. Антидепресант "Честертон" або Іронія – хрещена мати медіаграмотності // Україна молода. – 2016. – 2 листопада.
- ³³ Цит. за: Лаврів П. Історія Південно-Східної України. Львів: Слово, 1992. – С. 39.
- ³⁴ Грушевський М. Очерки истории украинского народа. Київ: Лыбидь, 1990. – С. 97.
- ³⁵ Щодра О. Історична географія України. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – С. 213.
- ³⁶ Липа Ю. Розпад Росії. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995. – С. 25-26.
- ³⁷ Цит. за Родик К. Антидепресант "Честертон" або Іронія – хрещена мати медіаграмотності // Україна молода. – 2016. – 2 листопада
- ³⁸ Щербак В. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. Київ: Наукова думка, 1980. – С. 7.
- ³⁹ Цитата за: Історія України в особах. IX–XVIII ст. Київ: Україна, 1993. – С. 183.
- ⁴⁰ Цитата за: Січинський В. Чужинці про Україну. Львів: Світ, 1991. – С. 48.
- ⁴¹ Брехуненко В. Як Росія Україною торгувала. Київ, 2007. – С. 6-7.
- ⁴² Історія русів. [Український переклад І. Драча]. Київ: Радянський письменник, 1991. – С. 20.
- ⁴³ Гетьмани України. Київ, газета "Україна", "Вечірній Київ", 1991. – С. 42
- ⁴⁴ Позняк П. Соединение: "вос" или "при" // Дзеркало тижня. – 1998, – 3 жовтня.
- ⁴⁵ Історія України в особах. IX–XVIII ст. Київ: Україна, 1993. – С. 193–194.
- ⁴⁶ Брехуненко В. Як Росія Україною торгувала. Київ, 2007. – С. 26.
- ⁴⁷ Цит. за: : Січинський В. Чужинці про Україну. Львів: Світ, 1991. – С. 38.
- ⁴⁸ Історія русів. [Український переклад І. Драча]. Київ: Радянський письменник, 1991. – С. 20.
- ⁴⁹ Мамалага В. Батурин переміг // Україна молода. – 2018, – 2-3 листопада.
- ⁵⁰ Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991. – С. 143.
- ⁵¹ Мамалага В. Батурин переміг // Україна молода. – 2018. – 2-3 листопада.
- ⁵² Цит. за Родик К. Антидепресант "Честертон" або Іронія – хрещена мати медіа грамотності // Україна молода. – 2016. – 2 листопада.
- ⁵³ Мандик Я. Відродження на попелищі // Україна молода. – 2017. – 29-30 вересня.
- ⁵⁴ Мамалага В. Батурин переміг // Україна молода. – 2018. – 2-3 листопада. Див. також: Фещенко Є. Ренесанс незалежності // Україна молода. – 2018. – 22 серпня.
- ⁵⁵ Саєнко Н. Батурин: як археологи повернули українцям правду про минувшину // Україна молода. – 2018. – 21 листопада.
- ⁵⁶ Субтельний О. Україна. Історія. Пер. з англ. Київ: Либідь, 1991. С. 151.
- ⁵⁷ Там само. – С. 157–158; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Київ: НТШ, 1991. – С. 55.
- ⁵⁸ Січинський В. Чужинці про Україну. Львів: Світ, 1991. – С. 83.